

Министерство образования Республики Беларусь

Учреждение образования
“Гомельский государственный университет
имени Франциска Скорины”

**СЛАВЯНСКАЯ ФРАЗЕОЛОГИЯ
В СИНХРОНИИ И ДИАХРОНИИ**

Выпуск 1

Гомель
2011

Рычкова Л.В., Чэпікава І.А.
**Адлюстраванне фразеалагізацыі спецыяльнай лексікі
ў тлумачальным слоўніку беларускай мовы**

Мовы, якія валодаюць працяглай літаратурна-пісьмовай традыцыяй, характарызуе сёння высокая ступень інтэлектуалізацыі, што праяўляецца, у прыватнасці, ва ўзрастанні тэрміналагічнага слоя лексікі, які складае ад 90 да 99 % ад усяго лексічнага моўнага складу [1, с. 12].

Калі пагадзіцца з думкай, што «не кожнае спецыяльнае слова – тэрмін» [2, с. 7], то спецыяльных слоў у мове яшчэ больш. Таму асаблівую надзённасць набывае праблема адлюстравання спецыяльнай лексікі ў вялікіх агульнафілалагічных слоўніках. Для беларускай мовы гэта «Тлумачальны слоўнік беларускай мовы» ў 5 тамах [3] (далей – ТСБМ). Надзённасць праблемы адлюстравання спецыяльнай лексікі ў слоўніках агульнага тыпу ўзмацняецца ў сувязі са зменамі ў разуменні спецыяльнай лексікі, трансфармацыя паняцця якой непазбежна пры пераходзе да грамадства ведаў [4] і пры фарміраванні, акрамя прадметна-арыентаваных, навуковых, таксама сацыяльна-арыентаваных тэрмінасістэм [5]. Вядома, што крыніцай для стварэння тэрміналагічных адзінак часта служаць існуючыя ў літаратурнай мове намінатыўныя адзінкі [6, с. 91], аднак назіраецца і адваротны працэс, калі агульнаўжывальны лексічны склад мовы папаўняецца шляхам дэтэрміналагізацыі, за кошт спецыяльнай лексікі. Фразеалагізмы, з гэтага пункту гледжання, не складаюць выключэння і часта ўтвараюцца шляхам «пераасэнсавання прафесіянальных выказаў» [7, с. 53]. Сапраўды, фразеалагізацыя выказаў, што належаць да спецыяльнай лексікі, тэрмінаў, што стварыліся сінтаксічным шляхам, неаднаразова апісвалася ў навуковай і навучальнай літаратуры [8; 9; 10 і інш.], а таксама адзначана ў «Этымалагічным слоўніку фразеалагізмаў», складзеным І.Я. Лепешавым [11].

Аб'ём ТСБМ складаюць 93504 адзінкі / слоўнікавыя артыкулы (адпаведна па тамах: т. 1 – 16354, т. 2 – 19269, т. 3 – 16609, т. 4 – 18093, т. 5 кн. 1 – 12861, кн. 2 – 10318), з іх 5687 артыкулаў (т. 1 – 699, т. 2 – 718, т. 3 – 1001, т. 4 – 956, т. 5 кн. 1 – 983, кн. 2 – 1330) у розных месцах сваёй структуры змяшчаюць памету *спец.* (так па замыслу складальнікаў слоўніка адзначаецца спецыяльная лексіка) або ўключаюць зону тэрміналогіі (пад знакам O) ці маюць спасылку на сферу функцыянавання (напрыклад, у *матэматыцы*, у *лінгвістыцы*, у *філасофіі*, у *вайскавай справе* і г.д.) пры тлумачэнні лексічнага значэння загаловачнага слова ці фразеалагізма.

Шэраг слоўнікавых артыкулаў змяшчае зону фразеалогіі (пад знакам ◇). Нас цікавілі толькі тыя выпадкі, калі ў фразеалагічнай зоне слоўнікавых артыкулаў сустракаецца паметка *спец.* ці ўказанне на сферу выкарыстання. У ТСБМ зафіксавана нязначная колькасць такіх прыкладаў. Як фразеалагізм пададзена з паметай *спец.* састаўная адзінка *выгнаць абзу*, якая мае значэнне 'стругаючы, зняць абзу, састругаць' [3, т. 1, с. 529]. Гэта адзінка падаецца ў слоўнікавым артыкуле з загаловачным словам *выгнаць*, сярод значэнняў якога на пятай пазіцыі – 'здабыць шляхам перагонкі' (з паметай *спец.*). У зоне фразеалогіі змяшчаюцца, напрыклад, выразы *аддаць канцы* [3, т. 1, с. 130], *у лоб* [3, т. 3, с. 57]. Заўважым, што значэнне першай састаўной адзінкі ('у марской справе: адвязаць, паслабіць швартовы') адпавядае тлумачэнню дзеяслова *аддаць* (на дзевятай пазіцыі –

'адвязаць, паслабіць якар і пад.' з паметай *спец.*). Такім чынам, назіраецца фразеалагізацыя спецыяльнага выразу. Фразеалагізм у *лоб* мае тры значэнні, прычым два з іх адносяцца да спецыяльнай лексікі: 1) 'у вайсковай справе: з фронту, франтальным ударам'; 2) 'у марской справе: насустрач руху судна'. У фразеалагічным значэнні выраз набывае сэнс 'залішне прамалінейна'. Відавочна фразеалагізацыя спецыяльнага выразу, але цяжка адзначыць, якая галіна дзейнасці паслужыла крыніцай.

Адзначым, што і аднаслоўныя спецыяльныя лексічныя адзінкі могуць стаць базай для ўтварэння фразеалагізмаў. Так, напрыклад, монасемантычнае слова *зарэз*, якое мае значэнне 'забой жывёлы на мяса', размешчана ў слоўніку з паметай *спец.*, а ў зоне фразеалогіі мы знаходзім састаўную адзінку *да зарэзу* ('крайне, надзвычайна (патрэбна, неабходна)') [3, т. 2, с. 379].

У сувязі з непаслядоўнасцю падачы састаўных адзінак у тэрміналагічную зону трапляюць фразеалагізмы накшталт *праметэеў агонь, альфа і амега*. Пры гэтым у слоўнікавым артыкуле пры загаловачным слове *альфа* выраз *альфа і амега* пададзены як тэрміналагічная адзінка, а пры загаловачным слове *амега* – як фразеалагізм.

Незалежна ад месца падачы, колькасць фразеалагізмаў тэрміналагічнага паходжання ў ТСБМ несувымерна меншая, чым яны прадстаўлены ў мове. Пашыранасць такой з'явы ў беларускай мове пацвярджаецца ў той жа час не толькі фразеалагічнымі слоўнікамі, але і навучальнай літаратурай. Напрыклад, у вучэбна-метадычным дапаможніку «Анамастыка, тэрміналогія і фразеалогія», падрыхтаваным М.У. Бураковай і В.А. Ляшчынскай, фразеалагізацыі тэрмінаў прысвечаны цэлы раздзел «Фразеалогія і тэрміналогія. Пераход тэрміналагічных і прафесійных адзінак у фразеалагізмы» [10, с. 106-125] і ў якасці крыніц падаецца марская, ваенная, музыкальная, спартыўная тэрміналогія, мова прадстаўнікоў розных прафесійных груп (аптэкараў, будаўнікоў, кавалёў, краўцоў, пекараў, рыбакоў, сталяроў, токараў, шаўцоў, чыгуначнікаў і інш.).

У сувязі з вышэйадзначаным неабходна распрацоўка крытэрыяў адбору такіх адзінак і алгарытму іх апісання пры складанні новых тлумачальных слоўнікаў беларускай мовы.

Артыкул падрыхтаваны пры падтрымцы
Беларускага рэспубліканскага фонду фундаментальных даследаванняў
(дагавор № Г11Р-030 ад 15.04.2011 г.).

Спіс літаратуры

1. Griniewicz, S. Terminology and language policy (towards establishing rudiments of lingwopolitology) // Terminologija. – Vilnius: Lietuviu kalbos institutas, 2010. – №17. – Р. 6–20.
2. Суперанская, А.В. Общая терминология: вопросы теории / А.В. Суперанская, Н.В. Подольская, Н.В. Васильева. – М.: Наука, 1989. – 246 с.
3. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы / пад аг. рэд. К.К. Атраховіча. – Т. 1–5. – Мінск: Бел. сав. энцыклапедыя, 1977–1984.
4. Рычкова, Л.В. Трансфармацыя паняцця «спецыяльная лексіка» ва ўмовах пераходу да грамадства ведаў / Л.В. Рычкова // «Скарына і наш час»: Матэрыялы V Міжнароднай навуковай канф., Гомель, 14-15 кастрычніка 2011 г. –

Гомель: УА «Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны», 2011. – С. 148–151.

5. Рычкова, Л.В. Терминология в обществе знания / Л.В. Рычкова // Вторые чтения, посвященные памяти профессора В.А. Карпова, Минск, БГУ, 28 марта 2008 г.: сб. материалов. – Минск: Изд. центр БГУ, 2008. – С. 8–13.

6. Мінакова, Л.М. Беларуская навукова-тэхнічная тэрміналогія: фарміраванне, функцыянаванне, развіццё / Л.М. Мінакова, С.М. Аніськова, А.А. Станкевіч. – Гомель: УА «Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны», 2004. – 146 с.

7. Красней, В.П. Лексіка і фразеалогія беларускай мовы / В.П. Красней. – Мінск: Нар. асвета, 1982. – 143 с.

8. Аксамітаў, А.С. Беларуская фразеалогія / А.С. Аксамітаў. – Мінск: Выш. шк., 1978. – 224 с.

9. Баранов, А.Н. Аспекты теоріі фразеалогіі / А.Н. Баранов, Д.О. Добровольский. – М.: Знак, 2008. – 656 с.

10. Буракова, М.У. Анамастыка, тэрміналогія і фразеалогія / М.У. Буракова, В.А. Ляшчынская. – Мінск: РІВШ, 2011. – 166 с.

11. Лепешаў, І.Я. Этымалагічны слоўнік фразелагізмаў / І.Я. Лепешаў. – Мінск: БелЭн, 2004. – 448 с.